

Med dvema vodama, med dvema ognjema

*Na zidove Uruka se povzpni, po vrsti vso zgradbo preskusi,
opeko si njeno oglej!*

*Mar ni iz ila, žganega v pravih pečeh,
mar ji ni temeljev postavilo sedem modrih!*

(Ep o Gilgamešu, prva plošča.¹)

Britanski muzej v Londonu doživlja zadnjih nekaj tednov pravi razcvet; število obiskovalcev je skokovito naraslo. Vzrok: muzej hrani eno najbogatejših zbirk mezopotamske umetnosti in umetnoobrotnih izdelkov z območja današnjega Iraka.

Povečano zanimanje širše javnosti za stvarno in umetnostno kulturo politično "aktualnih" območij ni nov niti presenetljiv pojav. (Naj nihče ne bo začuden, če se bodo v modi za jesen/zimo 2003 pojavili kaki "babilonski" in drugi bližnjevzhodni oblačilni motivi.) Če kaj, je presenetljivo kvečjemu to, kako malo pozornosti so kulturni dediščini na območju Iraka namenila javna občila *pred* začetkom napada. A celo zdaj (ko to pišem, minevata dva tedna od začetka napada) v radijskih in televizijskih poročilih ni slišati skoraj nič o kulturni dediščini Iraka, razen kadar ta zadeva neposredne strateške cilje zavezniške ofenzive. Natančneje: kadar zadeva verske simbole današnjega prebivalstva. Tako smo lahko videli prizor ameriških vojakov, kako se v "svetem mestu" Nadžafu ritensko umikajo pred tisočglavo množico šiitov, ki jim je preprečila dostop do čašcene Alijeve džamije, v kateri je pokopan ustanovitelj šiitskega islama, sicer Mohamedov bratranec in zet

(mož njegove hčere Fatime). Še bolj previdni so bili zavezniki pri napadih na Karbalo, enega najsvetejših šiitskih krajev, kjer je pokopan Prerokov vnuk, mučenik Husajn. (Pri tem je koristno vedeti, da prav šiitsko prebivalstvo, ki jih je Huseinov režim zatiral – a so tudi sicer v nemilosti pri večinskih sunitih –, zaveznici štejeta za svojega potencialno najmočnejšega zaveznika v "bitki za srca in duhove".)

Hkrati pa smo že od začetka napada lahko mimogrede slišali – le slišali – o večkratnem silovitem bombardiranju mest na severu, zlasti Mosula, za islamsko kulturo zelo pomembnega mesta, pri katerem pa ležijo tudi ostanki starodavne Ninive. V tem trenutku je tudi še neznan, kaj natanko se je dogajalo med dolgotrajnim bojevanjem na širnem območju med Bagdadom in Basro (blizu katere, na sootočju Tigrisa in Evfrata, je domnevno nekoč cvetel sam rajski vrt, Eden). Dejstvo, da so že pred dnevi izstrelki zadeli muzej v Mosulu, v Bagdadu pa med drugim starodavno Al-Mustansirijo, eno najstarejših univerz na svetu (ustanovljeno 1234), in celo Iraški muzej, hranišče neprecenljivih dragocenosti, je večina javnih občil omenila le mimogrede ali pa sploh ne. (Seveda je mogoče sklepati, da so 100 000 dra-

gocenosti muzeja že pred napadom spravili na varno. A kaj je varno? Bagdadski – in ne le bagdadski – muzeji so v neposredni bližini vladnih palač, ki so tarča napadov, med drugim tudi z novim orožjem za uničevanje protiatomskih bunkerjev. Dragocenosti, kakršne hranijo bagdadski muzeji, bi bilo smotrno shraniti le na najvarnejše kraje v mestu – prav ti pa so glavne tarče.)

Seveda bi bilo obstreljevanje kulturnih spomenikov, če nič drugega, politično samomorilsko dejanje. In skrajno neverjetno je, da bi kdo kaj takega načrtoval. Vendar še tako "pametne" bombe pogosto zgrešijo predvideni cilj, kar se je v zadnjih dveh tednih že pokazalo. In glavne ceste, po katerih poteka prodor v notranjost Iraka, tečejo vzdolž rek; prav tam so nastajale tudi starodavne naselbine. (Te naselbine pa so bile pogosto orjaških razsežnosti za tiste čase. Ktesifon, denimo, naj bi se po doslej opravljenih raziskavah raztezal na kakih 30 kvadratnih kilometrih.)

Poleg tega naj bi, vsaj po zelo razširjenih trditvah, večina rafinerij, tovarn in drugih strateško pomembnih "ciljev" stala v bližini najdišč in kulturnih spomenikov.² To se zdi verjetno (iz več razlogov). Ali je Saddam Hussein – ki mu sicer celo nasprotniki priznavajo zgledno ravnanje s kulturnimi spomeniki³ – s tem zlorabil kulturno dediščino za "ščit", je na tem mestu irelevantno.

Vendar obstreljevanje, ukopavanje in druga škoda, neposredno povezana z bojevanjem, niti niso glavna nevarnost, ki grozi kulturni dediščini v Iraku. Kot se je pokazalo leta 1991, je že najmanjša zmeda po napadu na kak kraj zadoščala za to, da so plenilci najdišč (in celo muzejev) izrabili priložnost in izropali, kar se je dalo. Večina doslej najpomembnejših najdišč in spomenikov pa je na območju ali celo v neposredni bližini mest na črti napada (Mosul, Nasirija, Basra, mesta vzdolž cest ob Tigrisu in Evfratu; o samem Bagdadu niti ne govorimo).

Tako ZDA kot Velika Britanija sta obljubili, da bosta ob napadu na Irak spoštovali 53. član 1. dodatnega protokola k ženevski konvenciji in Haasko konvencijo iz leta 1954, ki izrecno prepovedujeta uporabo verskih in kulturnih objektov za tarče napada. (Mimogrede velja omeniti, da ZDA slednjega sporazuma niso podpisale, Velika Britanija pa ga je sicer podpisala, vendar nikoli ratificirala.) Pentagon je ob sodelovanju štiridesetih strokovnjakov za mezopotamsko arheologijo in umetnost pred napadom menda sestavil seznam "nedotakljivih" krajev, ki naj bi jim v celoti ali "kolikor je le mogoče" prizanesli z bombardiranjem. A koliko je "kolikor je le mogoče" sploh mogoče v ofenzivi, ki naj bi prinesla popolno in brezpogojno prevlado v deželi, ki jo pisci tako radi imenujejo z neprijetno konvencionalnim, a globoko resničnim izrazom "zibelka civilizacije"?

Po mnenju poznavalcev bližnjevzhodne kulture je na območju Iraka okoli 100 000 arheoloških najdišč; od tega jih je veliko še popolnoma neraziskanih. Večina teh najdišč sega nazaj v predislamske čase (in so morda zato politično trenutno manj relevantna?), v obdobja starodavnih mezopotamskih civilizacij. Že nekaj borih imen zadošča za približno predstavo, kaj je na kocki: Ninive, prestolnica Asirije, ki naj bi jo bil ustanovil Noetov pravnuk Nimrod (pri Mosulu); Ur, sumersko mesto z ostanki slavnega zigurata (stopničaste piramide), zgrajenega ok. 2100 pr. Kr., domnevni rojstni kraj Abrahama,⁴ in bližnji Eridu, najstarejše sumersko mesto-država in eno najstarejših mest na svetu (oba sta ok. 30-40 km jugozahodno od Nasirije, ob edini cesti, ki pelje do strateško pomembnega mostu čez Evfrat); Uruk, prestolnica legendarnega kralja Gilgameša, najdišče doslej najstarejšega zapisa v človeški zgodovini (ok. 70 km severozahodno od Nasirije); Ašur, mesto, po katerem je asirsko cesarstvo dobilo svoje ime (15 km od Nimruda, med Mosu-

lom in Bagdadom); Dur Šarrukin (Horsabad), v 8. stoletju pr. Kr. ustanovljena prestolnica asirskega kralja Sargona II. (okoli 40 km severovzhodno od Mosula); Selevkia na Tigrisu, v 4. stoletju pr. Kr. zgrajeno grško mesto, ki je nadomestilo Babilon kot trgovsko središče (okoli 30 km južno od Bagdada); Ktesifon, eno od najpomembnejših mest partskega cesarstva in pozneje dinastije Sasanidov (med drugim pa tudi izredno pomembno žarišče nestorijanstva), kjer se je ohranil eden najsijajnejših primerkov sasanidske arhitekture, t. i. Hozrojeva prestolna dvorana (25 km južno od Bagdada); Samarra, zgodnjeislamska prestolnica (zgrajena leta 836), katere veličastni ostanki – med katerimi je slavní spiralni minaret mošeje kalifa al-Mutawwakila – se raztezajo okoli 35 km vzdolž Tigrisa, kakih 100 km severozahodno od Bagdada; in seveda Babilon, v osemdesetih letih 20. stoletja obnovljeni kompleks ostankov bajeslovnega mesta, v katerem je ok. 1750 pr. Kr. kralj Hamurabi sestavil enega najstarejših ohranjenih zakonikov v zgodovini človeštva,⁵ prestolnica Aleksandra Velikega in kraj, v katerem je domnevno stalo eno od svetovnih čudes antike: "viseči vrtovi", ki naj bi jih bila po legendi v 9. stoletju pr. Kr. zgradila bajeslovna kraljica Semiramis oz. – sodeč po nekaj ostankih hidravličnih naprav – v 7. stoletju pr. Kr. kralj Nebukadnezar. (Večino najdragocenejših babilonskih izkopanin, med drugim slovita Ištarina vrata, hrani Državni muzej v Berlinu.) Marsikatero od teh – in številnih drugih – najdišč raziskujejo že od 19. stoletja (najprej francoske in angleške, zatem pa tudi nemške in ameriške odprave), iz njih je prišlo že na sto tisoče vrhunskih umetniških in umetnoobrnih izdelkov ali drugače kulturno pomembnih, pogosto neprecenljivih predmetov (klinopisni zapisi, med katerimi so tudi najstarejši doslej najdeni zakoniki na svetu) – in vendar niti ta najdišča še zdaleč niso v celoti raziskana.

Tako nemara kar preseneča, da ima Irak na seznamu zaščitene svetovne dediščine pri UNESCO za zdaj vpisan le en sam spomenik: Hatro (1986). To dobro ohranjeno mesto,

Ur-Nammujev zakonik. Klinopis na glini, iz Mezopotamije, ok. 2095-47 pr. Kr., zbirka Schøyen, London.

Ur-Nammujev zakonik, zbirka sumerskih zakonov, je najstarejši doslej najdeni zakonik na svetu, 300 let starejši od Hamurabijevega.

ki leži 105 km jugozahodno od Mosula, v polpuščavskem območju med rekama Tigris in Evfrat, znanem kot *Al Džazira* ("otok"), je cvetelo v obdobju med 1. stoletjem pr. Kr. in 4. stoletjem; njegovo dvojno obzidje – notranje meri 6 km, zunanje pa 8 km – je odbilo dva rimska napada (v letih 116 in 198). Hatra je bila od ok. 156 prestolnica arabskega kraljestva Arbaja in zelo pomembna postojanka na "svileni poti". Njen izvor je za zdaj še neznan – več kot štirideset let trajajoča izkopavanja so namreč odkrila šele zgornje plasti mestne naselbine – vendar jo strokovnjaki že ocenjujejo za enega najpomembnejših ohranjenih spomenikov mezopotamske kulture. Odkriti napisi so v aramejščini in zapisani v isti pisavi kot napisi iz Palmire in drugih bližnjevzhodnih mest tiste dobe. Vrsto zlatih, srebrnih in bakrenih predmetov iz Hatre, ki pričajo o vrhunsko razviti kulturi kraja, hrani Iraški muzej v Bagdadu.

V preteklosti je iraška vlada sicer predložila UNESCO vrsto spomenikov, vendar je bila dokumentacija menda nepopolna; poleg vloge je namreč treba predložiti tudi načrt vzdrževanja spomenika, tega pa Irak ni storil. Zalivska vojna in desetletje mednarodnih sankcij proti Iraku sta vzdrževanje spomenikov – in s tem postopek njihovega vpisa na seznam zavarovane kulturne dediščine – še dodatno zavrla.

Kulturna dediščina Iraka je dejansko že več kot deset let zamolčana žrtev vojne. Gospodarski propad, ki so ga prinesle mednarodne sankcije, je osiromašil nekdanj bogati proračun iraških muzejev. Izkopavanja so zastala, konserviranje in restavriranje sta obtičala na najbolj rudimentarni ravni, večina strokovno najbolj usposobljenih muzealcev je odšla v tujino. Morda najbolj zastrašujoče znamenje razmer v iraškem muzealstvu je dejstvo, da so se po letu 1991 – in šele tedaj – na mednarodnem trgu začele pojavljati umetnine iz Iraka. Zaradi ekonomskih razmer je namreč

po letu 1991 izgubilo delo na stotine oboroženih paznikov, ki so nekdanj varovali arheološka najdišča.

Po delni olajšavi sankcij leta 1996 se je v Iraku začela vrsta novih arheoloških projektov, pri katerih so sodelovale odprave iz različnih držav. Poleg nadaljevanja izkopavanja v Hatru omenimo na tem mestu le načrt za rekonstrukcijo slavne ninivske knjižnice (v današnjem Mosulu), ki jo je dal je v 7. stoletju pr. Kr. postaviti asirski kralj Ašurbanipal in ki naj bi bila po mnenju strokovnjakov prva organizirana knjižnica na svetu. Pred letom dni je projekt podprl Britanski muzej, ki hrani okoli 25 000 fragmentov klinopisnih "knjig" iz ninivske knjižnice – med njimi odlomke najbolj znane verzije *Epa o Gilgamešu* (mdr. Utnapištimovo zgodbo o potopu) –, po katerih naj bi naredili odlitke za obnovljeno knjižnico. Omeniti velja tudi odpravo Nemškega arheološkega inštituta iz Berlina, ki se je po dvanajstletnem premoru pozimi 2001 in 2002 lotila geofizikalne raziskave pokopanih delov Uruka, domnevne Gilgameševe prestolnice, v katerem so sicer že v začetku 20. stoletja odkrili obzidje in sijajne templje, med drugim dva zigurata. Vendar večji del mesta že od 3. stoletja, ko je bilo opuščeno, leži pod debelim slojem peska. Odprava je med drugim ugotovila, da se raziskani del ujema s (sicer zelo splošnim) opisom v epu,⁶ odkrili pa so tudi sistem vodnih kanalov, ki jih ta ne omenja. (Precej daleč proč, sredi struge Evfrata, so z magnetometrom menda zaznali tudi osamljeno zgradbo, ki bi, kot sklepajo nekateri optimisti, utegnili biti Gilgamešev grob.)

Javna občila vse to omenjajo zelo skopo ali pa sploh ne. Ker so – že po svoji naravi – prevzeta od dinamike sprotnega dogajanja na bojiščih? Ker jim (samo)cenzura to prepoveduje? Ker je natančnih in verodostojnih podatkov o dogajanju premalo? Ker je vsega, na kar bi lahko opozarjala, na vsakem ko-

raku kratko malo *preveč*? Ali morda zato, ker razsežnost človeške tragedije, ki spremlja bojevanje, preglasa neme priče davne preteklosti? To je morda najbolj verjetna – vsekakor pa najbolj sprejemljiva – razlaga.

Vendar je tehtanje pomembnosti človeških življenj nasproti “mrtvemu kamenju” nepotrebno in neprimerno, celo zavajajoče. “Mrtvo kamenje” palač, skulptur, obzidij, napisov je spomin človeštva: edini verodostojni vir podatkov o vzgibih in iskanju človeškega duha skozi zgodovino; o vsem tistem, kar je v pravem pomenu *zgodovina*. Je pa tudi prežitek – edini in zadnji prežitek – neponovljivega živega duha, ki ga je ustvaril. V svoji krhkosti, enkratnosti in nepovrnjivosti je “mrtvo kamenje”, ki priča o neodjenljivem iskanju lepote in nesmrtnosti, morda najgloblji simbol človekove lastne usode.

1. Prevod Mirko Avsenak (*Ep o Gilgamešu*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978, str. 6).
2. Ostanki Ninive, denimo, so menda blizu vojaškega letališča v Mosulu, ki je bil intenzivno bombardiran že v prvih dneh napada; starodavna bagdadska univerza Al Mustansirija stoji tik ob ministrstvu za obrambo; v neposredni bližini Husajnove džamije v Karbali naj bi se domnevno skrivala tovarna kemičnega orožja; ostanki mesta Ašur so na pehotni bojni črti med Mosulom in Bagdadom; Basra al-Qurna, umetnostnozgodovinsko nepomembna, pač pa mitološko in simbolno nezanemarljiva lokacija “rajskega vrta” (označuje ga prastaro “Adamovo drevo”), je le uro vožnje od Basre v smeri proti Bagdadu – in prav tako v neposredni bližini domnevne tovarne kemičnega orožja.
3. Res je, da je Huseinova vlada pred letom 1991 namenjala muzealcem izredno bogat proračun, kar je gotovo bistvenega pomena za ohranjanje

kulturne dediščine. Po drugi strani pa so bile nekatere obnovitvene akcije – denimo rekonstrukcija Babilona, od 1978 naprej – izpeljane bolj “hollywoodsko” kot pa arheološko verodostojno. In načrtovana zaježitev Tigrisa pri Mahulu (v izgradnji) naj bi poplavila nič manj kot starodavni Ašur, eponim asirske civilizacije. Vendar je po mnenju tujih arheologov predvidena zaježitev – del namakalnega načrta – spet posledica sankcij in prizadevanj države, da bi preživela, kakor ve in zna. Irak je sicer predložil Ašur za vpis na UNESCO-v seznam zavarovane kulturne dediščine, vendar brez potrebne dokumentacije o načrtu za vzdrževanje.

Veliko težje opravičljiva je Huseinova izsušitev močvirja al-Hammar ob Evfratu v južnem Iraku in posledično (namerno?) uničenje naravnega življenjskega okolja, ne le živali in rastlinja, temveč tudi okoli 500.000 t. i. “močvirskih Arabcev” (*al Ma'dan*), ljudstva, ki je tam živel že od sumerskih časov in je pozneje prevzelo šiitski islam. In še težje opravičljivo je dejstvo, da pristojne svetovne organizacije o tem niso nikdar dovolj glasno poročale. (Gl. npr. <http://www.oberlin.edu/art/Iraq/Iraq.html>, ki vsebuje 110 imenitnih fotografij najpomembnejših kulturnih in naravnih spomenikov v Iraku, predvsem pa *The Wetlands of Southern Iraq* oz. “Marsh Arabs”, <http://www.oberlin.edu/art/Iraq/Iraq.html>), z ustreznim komentarjem in povezavami.

4. Treba je omeniti, da antični zapisi omenjajo več krajev, imenovanih Ur, in da ni z gotovostjo znano, kateri od teh je mesto, v katerem naj bi se bil rodil Abraham. (Prim. mdr. Alan R. Millard, “Where was Abraham's Ur?”, *Biblical Archaeology Review*, maj-junij 2001 (www.ot-studies.com/Documents/Ur.htm).
5. Dejansko so najmanj tri doslej najdene zbirke zakonov starejše od Hamurabijevega zakonika, vse pa so iz Mezopotamije. Najstarejša je Ur-Nammujeva zbirka sumerskega prava (od leta 1996 v londonskem oddelku zbirke Schøyen), zapisana v 21. stoletju pr. Kr., okoli 300 let pred Hamurabijevim zakonikom (ohranilo se je tudi več poznejših kopij, ki so prav tako starejše od Hamurabijevega zakonika).
6. Prim. *Ep o Gilgamešu*, navedena izdaja, str. 76.